

ՍՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԵՐ

ՊՈՆՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԵՐ

ՄԱՍՆ Ա.

ՀԵՏԵՉՑՈՎԱԾ ՈՒՂԵՐՈՒԹԻՒՆԻ Ի ՊՈՆՏՈՍ

Բ. Գ. Կ. ՄԵԳԵՐՈՆԵՐԻ

— (Երևան-1910-11):

Զ. Վերսայէ Զէլա:

§ 19. Սերաստարեբու որ (Յունի 24-25) Յալէն ետքը, ուր Բրիտանական Հիւպատոսին՝ Անդերսոնի (captain Anderson) բացակայութեան առի՞ն՝ որ իւր տունը ագնուարք արամագրութեան տակ գրած էր, իւր Սմերիկեան պաշտօնակցին՝ Դր. Զեւեթի (Dr. Jewett) փրայիբապաշտօնակցութիւնը վայելեցի, առաջարկեց վերագաւաճել՝ Բուրուի գաղտնի հետազոտութիւնը վերսկսելու համար: Վառ գունով նկարագրուած տեղեկութիւն մը կ'ընդունէր աւերակներուն մասին, որ Արեւելէն կէս ժամ հեռու՝ Կալան-տայի աջ ափին վրայ գիւղ մըն է, համա՛գեց զիս ճամբէն խոտորելով՝ այցելել նոյն տեղը: Բայց ուրիշ բան չգտայ՝ եթէ ոչ գերեզմանոց մ' (առանց կոկածոյ քարերու) եւ հին գիւղի մ' աւերակները գտնոյն միւս ափին վրայ: Եունի 28ին նորէն մտայ Բուրուի գաղտնի եւ խուզարկեցի անոր բացակայութեան գիւղերը՝ զոյգը արգիւնքով մը: Այնուհետեւ մերձաւոր նպատակ ուր Զելա (Zela, այժմ՝ Zile): Միտքս գրած էի՝ եթէ կարելի ըլլայ՝ կարելու անցնելու Սերաստարեբու Զելա տանող Հառնական ուղին, որուն մասին կարելի էր սպասել թէ պիտի կորեր Դեփէլի-Տաղի գարեբը: Այսպէս ընել կարենայու համար՝ պէտք էր որ նորէն նոյն դիմել ընէի Արտիկ-Օվայի արողը երկայնութեամբ, եւ ուրիշ գծուած թիւներու արգելք կ'ըլլային: Ուստի թողուցի այս ծրագիրը, եւ ընտրեցի ուրիշ ուղի մը, որ Զէլէրէ-Բուրուի աջ ափին երկայնքէն կ'երթայ մինչեւ Գունդուզ (Gunduz, «կիւռիւղ», արձ. Թ. 275) եւ յետոյ դառնայով ըլլարեբու մէջ եղած ձորէ մը՝ կը կորէ Դեփէլի-Տաղի եւ Ակ-Տաղի մէջ եղած բաց լեռնագաղտը՝ Կիլիկիա-Սեյի-տ (Kizildja Suyut «Գըլլեմ-Սեյի-տ», կարմիր ուռի) գիւղին վրայէն, որ Գունդուզէ 1 ժամ 22 վայրկեան հեռու է գէպի հիւսիսային հիւսիս-արեւմուտը (արձ. Թ. 276): Գիւղն անցնելէն ետքը՝ ճամբան ձախ կը դառնայ եւ Դիլիզ գէպի արեւմուտը կ'ընթանայ հովիտներու շարքի մը մէջէն՝ երկու կողմերը բլուրներով պատած, որոնց կողերը պիտակուած ծածկուած են գիւղերով, մինչեւ որ Սիլի-ի (Sillis) քով կը միանայ Սերաստարեբու Զելա տանող Հառնական ուղիին, որ գիծը պիտի նկարագրէր Պր. Կիւման: Գրգըլի-Սեյի-տի եւ Սիլի-ի մէջտեղ հին կենաց ամենազոյգն հետքեր միայն գտայ, եւ վերջէն գիւղն ալ չհասած՝ արգելք թողուցի առէն հետախուզութիւն: Իրականին այնպէս հիւսիս-արեւելէն էի որ իրական արգիւնալից հետազոտութիւն մը չէի

կրնար ընել, եւ շտապեցի Զէլա հասնելու՝ առանց ալ կամ ձախ խոտորելու: Բարեբախտաբար Պր. Կիւման իմ շտապի հետեւեալ է:

Հետախուզական տեսակետով Զէլա առանձնապէս յատկաւոր ընող տեղ մըն է: Հոս պէտք էր որ արձանագրեալ քարերը բացակայէին ըլլային: Բայց ասորէ գրեթէ բոլորովին անհետացած են: Գերեզմանոցի մէջ եղած քարերը շատ գէշ վիճակ մ'ունին. եւ բացակայութիւն քարերը գործածուած են հետագիտելու եղած վերահիւստեանց մէջ այն բերդին՝ որ կողերեղեղ ըլլայ մը վրայ կը կանգնի, զոր Ստրաբոն «Եամբրամայ լեռ» կը կոչէ (Պապ.): Գաղտնիքի մէջ նախաթիւս ուղեւորներէն գտնուած են միայն սակաւթիւն անարժէք արձանագրութիւններ, եւ եւ ալ այն խնդը ցանկին վրայ կրնալ անցնել միայն երեք հատ՝ գունդաբայ կարեւորութեամբ, եւ որոնց երկուքը Զերգեզները բերած էին Զելա՝ Սուլու-Սերայի մօտերը եղած քրիտոնեական հին գերեզմանոցէ մը (Թ. 302, հ. 2):

Է. Զելայէ Նուազինա:

§ 20. Եունիի առաջին օրն ելայ Զելայէ եւ ձեռնարկեցի հետազոտելու այն երկիրը՝ զոր կը կորէ Նուազինա տանող Հառնական ուղին, որ Պեւտրիզներուն Ցախաակին մէջ բաւական ճշգրտութեամբ այսպէս նկարագրուած է՝

Zela XXVI Petemari XXVIII Aegonne.

Հարաւային հարաւարեւմտեան ուղղութեամբ կորելով՝ գաղտնի ժամ մը հասայ Կունդուզ-Քունդ (ջամաք տարբեր) գեղը, որ քիչ մը աւելի վեր կ'իջնայ այն լեռնագոգէն՝ որ գաղտնի կը սահմանափակ եւ կը բաժնէ Հիւրիկի ջրաբաշխական գրութիւնը Սիւլուաքի գրութեանէն: Գիւղին գերեզմանաւոր մէջ մը գտած Կոստանդիանու մղուքաբար՝ որ Հելլենիստոս նահապետի անունը կը յիշատակէ (Թ. 467), ցուցուց թէ ճամբուն ուղեգծին հանդիպած էինք: Կուրուբունարէն քառասուն վայրկեան անդին սկսանք իջնալ ոչ մեծանիստ հովիտ մը, որ կ'ուսուրէ գիւղերով՝ որոնք Դեփէլի-Տաղէն կու գան եւ կը հոսին գէպի Սիւլուաքս: Այցելելով այն գիւղերը՝ որոնք հովիտն եղբայր ըլլարիք կ'իջնալ, մեծաւ մասամբ Դեփէլի-Տաղի խոնարհագրին գարեբուն երկայնքը, չգտանք ուրիշ արգիւնք մը՝ բայց միայն այն իրողութիւնը թէ հին ժամանակ այս տեղ ձիւթներին կը մշակուէր: Ուղիք ճամբան կ'ընթանայ Աւրուարի եւ Զիլիկի (13'54 միոն Զելայէ) վրայէն, եւ այժմ կը սկսինք ելլել այն լեռնագոգի՞ն՝ որ այս առաջինը կը բաժնէ Զերգեզի հովիտէն: Զիլիկիէն սկսեալ մէկ ժամու մէջ լեռնագագաթի հասնելով՝ մեր ճամբան կը սկսի իջնալ Զերգեզի մէկ օժանդակին ափին հետեւելով քառասուն եւ վեց վայրկեան տեւողութեամբ՝ մինչեւ Կոստանդի (Kanusdji, «Գամբէլ», եղբ. Կիլի), ուր ճամբան գետը թողուով՝ վար կ'իջնայ մեղմ ելեւէջներու վրայէն մինչեւ գետին ափերը Զուր-Իլի քով (Technuk, «Զուր-Իլ», փոսա):

1 Հուլիս, Ա. էջ 361, հ. 2. Perrot, Exploration, p. 379, Pl. 163, 263 վարք:

Ձեկայէն մինչեւ հոս ամբողջական հեռաւորութիւնն է 23 մղոն, եւ ընդհանուր ուղղութիւնը՝ հարաւ-արեւմուտք¹։

Զուրուկ հանձնելով տեսայ թէ գիւղը հնու-թեան բաւական թւում մնացորդներ կը պարու-նակէ։ Ի միջի այլոց՝ երկու արձանադրութիւններ (Թ. 257—258)։ Եւ հին բնակատեղի մը միտառե-լու ասոնս՝ առաջնորդեցայ դէպ ի կուէ, որ կէս ժամ ըլլուններն ի վեր է՝ դէպ ի հարաւային հա-րաւ-արեւմուտք։ Ցարակոյս չի կրնար ըլլալ թէ հոս, գեղէն 900 ոտք բարձրութեան վրայ, այն հին քաղաքին տեղն է՝ զոր Տախտակը Պրեմարիս (Ptemaris), իսկ Պաղըմեոս՝ աւելի ուղղութեամբ՝ Պլեւրամիս (Pleuramis)² կը կոչէ։ Ձեկայէն այն-պիսի հեռաւորութեան մը վրայ՝ որ ճշդիւ կը հա-մանային Տախտակին առած տեղեւորութեան։ Հիւ-սիս-արեւելեան կողմէն մտնելով այս նստավայրը՝ հանդիպեցայ նախ շինուածքի մ'աւերակաց, որ այժմ՝ խառնակոյտ մըն է թափած քարերու եւ ցածուցիք սրններու։ Ասոր դիմաց եկեղեցական շինութիւն մը կայ, որուն յատակագծին մէկ ուրուագիծը նախագիծը կը զննեմ (Պատկ.)³, որչափ որ կրցայ աւերածներուն խառնակութեան մէջ ուրուագծել նոյնը։ Ուղղանկիւնի շինուածք մըն է, իբր 24 սնգլ կանգնու (yard) երկայն է 11՝ լայն, որուն ծայրը կրկին կողակաձեւ շինուածք մըն է, որուն կենդրոնէն պատ մը կը շարունակուի միւ-շեւ աճաղջ երկայնքին երեք-հինգերորդ մասը, բաժնի լով շէնքին ներքին մասն երկու կէտի՝ առանց ըստ երեւութի մէկէն միւսը անցնելու մուտքի մը։ Այս կենդրոնական պատին ծայրը խա-շաձեւ կարող ուրիշ պատ կը հանդիպի, որուն մէջ երկու գուններ բացուած են՝ յիշեալ երկու հա-ուաւանդներուն մուտք տալու համար։ Այսպիսով աճաղջ շէնքը բաժնուած է երկու փոքրիկ մասուում՝ հասարակաց ներքնադարձով մը, որուն ծակափոխ պատը ծածկուած է թափած քարերուն տակ։ Կողակին ծայրը պատերը կեցած են տակաւին իբր ինը կամ տասն ոտք բարձրութեամբ։ Քիչ մ'ան-դին եկանք փոքրիկ վերնաբերդ մը, որ ամրացուած էր երեք զատ զատ բարձրաձեւ պարիսպներով, որոնց զրախը հինգ ոտք թանք է եւ տակաւին գետնէն վեր քանի մը ոտք բարձրութեամբ կեցած է։ Ներքին շրջանակին մէջ նկատեցի այլեւայլ փորքերի մ'այսին մէջ փորուած, որպէս զի քա-րերը մէջն ազնուցութիւն։ Ենցեղինաց բեկորներ եւ աղեւաններ առնել կողմ խիտ առ խիտ թափուած սփռուած են։ Դարէն քիչ մը վաղը՝ նստին ներ-քեւէն կը սկսի ասեղաշարք մը, որ վաղ կը տանի դէպ ի ըլլէն սիրտը. այժմ մտերացածքով լե-

ցուած է, բայց յայտնապէս կը տաներ դէպ ի ստո-րերկրեայ ջրամար մը, նման ստորերկրեայ ասն-դղանցքերուն՝ յԱմասիա, Եւրփիս, Թուրհալ, Ունիէ, Կարալար (Մանեկորդոս) եւն։ Բնակավայ-րես տաս վայրկիւսն անդին եւ ճիշդ արեւմտակողմը՝ գետին վրայ ձգուած էր քարէ կամուրջ մը, այժմ՝ Բեռնի-Բեռնիս կոչուած, որմէ միայն կտոր մը մնա-ցած է։ Յայտնապէս ամուր շինուածք մըն էր՝ երեսը գորտազուած աղիւս կոփուած շարեքաւսի քարերով, շատ նման իգերիյիւկի քով եղած կամրջին⁴։ Չուրուկի քով գետն ամանները դիւ-րահուն է։ Հնութեան սակաւութիւ մնացորդներ կան Էուշիրան (Euzviran) գիւղը, Չուրուկի հիւ-սիսային հիւսիս-արեւմուտքը՝ կէս ժամ հեռու, ուր քրիստոնէական արձանադրութիւն մ'որինա-կեցի (Թ. 259)։ Պղեւամփոխ արդի ներկայացու-ցին է Իսակի (Isakli) խեղճ փղերիկ գիւղը, Հալի-Բեռնիս՝ հարաւակողմը կէս ժամ հեռու, որ անուա-նական սփռութիւնն է։

§ 21. Պղեւամփոխ եւ Կեօհնէի մէջ եղած ուղեգիծը պայծառ կերպով նշանակուած է նոյն իսկ բնութենէն։ Բայց ոչ ուրիշ փաստ մը եւ ոչ հին կենաց ասուգիւս որեւէ հետք մը քառյ մինչեւ Կեօհնէի մերձաւորապէս մէկ ժամ ծածկուի։ Քեօի-քեօփրիւն քիչ մը ետքը ճամբան կը թողու գետը՝ որ լեռներու մէկ կողմէ մը դուրս կ'ելլէ, եւ օժանդակ գետի մ'ընթացքն ի վեր կ'ելլէ միւ-շեւ ջրամարշէ լեռը, ուսկից վար կ'իջնայ գետոյ մ'ակունքները, որ դէպ ի հարաւ կը հասի Մուշու-նի քովէն եւ կ'երթայ Կեօհնէ-Էոզ թափուելու, եւ հետեւելով այս գետոյն ընթացքին մինչեւ Դու-սալա-Քալա-Քալա կը դառնայ կոհակակերպ գետանի մը վրայէն՝ եւ Կեօհնէ կը հասնի։ Մանրամասնութիւն-ները տախտակի ձեւով կ'աւելցնեմ հոս⁵։

Իսակիլէն քանի մը մղոն անդին քաւարի մը հանդիպեցաւ անուաշափիս, որով ճամբու այս հա-տածին ճիշդ երկայնութիւնը չեմ կրնար նշանա-կել։ սակայն Տախտակին առած XXVIII m. p. շափը գծուարաւ կրնայ ուղեղ ըլլալ։ Իրականին մերձաւոր կ'երեւայ [X]XXVIII թիւը։

¹ Այս իրողութիւնները կը ցուցնեն թէ այս դատարի համար քարտեանքը տակաւին ուղեք անհամա-պատասխան են։ Բ. Կերեբոսի ծոր քարտեան (1 : 400-000) վրայ՝ Ձեկայի եւ Չուրուկի մէջ եղած փոքր 30-45 մղոն է (40 կիլոմետր), մինչեւ Չուրուկի եւ Կեօհնէի մէջ եղած անընդհատ շատ աւելի փոքրիկ նշանակուած է։ (մանրամա-սնութիւնք տես § 21)։

² Պաղ. Ե, 6, 8 (հրա. Müller-Fischer, Պարիս 1801, Firmin-Didot)։ Հին հրատարակութիւնը Pleumaris կը կարգուի։

1	Տես § 13 վերը։
2	Հալի-Բեռնի. Չուրուկէ 7½ մղոն արեւմուտք է (ճամբու վրայէն)։
3	Վայրկեան՝ 0 Իսակի (Isakli)
"	54 2Երեւել-քեօյի գիւղացը ալ ակին վրայ։
"	43 Գեաւէն անցումը՝ ալ ակին երթալու։
"	20 Եւշիրան սփռւ։
"	15 Գագաթ (վերելք 480 ոտք)։
"	2 Գեօք-Գերեթ-քեօյ (Geuk - dere «կեօք-աերեթ»)։
"	11 Չախ գետափն անցնել եւ Եւշիրան սփռւ։
"	18 Գագաթը (վերելք 425 ոտք)։
"	34 Բեյորդու (Beyordou)։
"	45 Գագաթը իրաւաբանին (վերելք 495 ոտք)։
"	75 Ձէյն-էդ-գին (Zein-ed-din)։
"	40 Դու. քաղաք (Duraldail)։
Երբ "	30 Կեօտի-քեօյ (Keuti- «քեօտի»՝ գէլ գիւղ)։
"	50 Կեօհնէ։

Ը. Ամասիայէ Սամսոն:

§ 28. Թուլիս 445 11 իմ ուղեւորութեանցս ապարդեքն էր Ապպագոփիկա, ուսկից գեղ ի հիւսիս վերադարձայ Ամասիայէն Ալաշա տանող հին առեւտրական ճամբով, որ Անտիոքի արեւմտեան կ'անցնէր: Ալաշայէն սկսեալ բռնեցի Հուսիսեան հին ուղին (որ արդէն նկարագրուած է), մինչեւ Ամասիա, ուր հասայ Թուլիս 16ին, երեք օր յառաջ այն օրէն որ հանդիպելու էի իմ բարեկամներու՝ Պր. Munrof եւ Պր. Welchի ի Սամսոն: Բանի որ առջեւս 71¹/₂ մղոն ճամբայ կար ընելիք՝ չէի կրնար Ամասիա գտնողադէլ թաւ՝ հոսթիւններ փնտռելու համար: Միայն ժամանակ ունեցայ այցելելու մէկ կամ երկու փետրօր գամբաններ եւ մազլէլ իւլէլ բարձրաբերկ կանգնած կրաքարային քարաժայռը՝ ուսկից գտնուել վար կը նայի քաղաքին վրայ, որ 750 ոտք վար նստած է գետին եզրեր (Պոպ.) Եւջորդ օրը վերկույայ ճամբաս գեղ ի հիւսիս: Իմ կորելու ճամբաս կարեւոր դիմ մ'եղած է պատմութեան աւելն ժամանակներու մէջ ալ եւ միշտ միեւնոյն ընթացքն ունեցած է: Ամասիայանոց կատարած քամորգութեամբ չեմ կրնար շատ նոր բան աւելցնել անոր մասին արդէն ծանօթ եղածներուն վրայ, բայց կան քանի մը խոցով թիւններ որոնք արժանին են գրուելու: Ամասիայէն մէկուկէն ժամ ետքը ճամբան գտար կ'ըլլէ Տերապոն-Սուի կըսէն եւ կը մտնէ ընդարձակ հարաւայ զաշառք Սուլու-Օլու, Սարաբոնի Բէլիօլ-ման: Այս կէտէս կը բաժնուի գեղ ի Սամսոն տանող ուրիշ ճամբայ մ'ալ Լադիկի, ԱՏմէգ-Սերայի եւ Կաւսիկի վայայէն: Երկու ճամբաներն ալ այսօր խնայք են եւ կ'երեւայ թէ երկուքն ալ նոյնպէս Հուսիսեան ուղիներ են: Արդհետեւ Անտիոք-Սերայ՝ եղած մղոնաքարը ԿԼ թուականաւ, որուն համար կ'ըսուի թէ ուղեկողման մօտ փորուած հանուած է քառաբոց ժամ կամ աւելի պակաս հեռավորութեամբ գիւղին հիւսիսային հիւսիս-արեւմտակողմէ, գուարաւ կրնայ ուրիշ անասապահի «Էլիէ» մը հաշուիլ՝ բայց թէք Ամասիայէ, որ ինչպէս կը տեղեկանանք՝ 8 ժամ հեռավորութիւն ունի, եւ եւ գործնական չափումներովս այժմ սորվեցայ թէ բլրոտ երկրի մը մէջ մէկ ժամը յաճախ 3 անգղ. մղոնէ կամ 5 քիլոմետրէ ալ պակաս է: Զամբաներու բաժնուելէն ետքը՝ մեր ճամբան գաղան վայայէն կ'ընթանայ միւսեւ որ մտնէ կիրճ մ'որ յարմար կերպով կը յորձրուի «Սատանայի ձոր» (Էնիսան-դիւրի), ուր գետայն վայայէն կ'անցնի ալ ափը եւ կը միանայ Չորաւալ եւ Մարգուանէ եղած ճամբան, հետեւելով նեղ հովտին մինչեւ խասա (Khavsa)², որ իմ չափմանցս համեմատ

26¹/₂ անգղ. մղոն հեռու է Ամասիայէ: Այս օրւան ամբողջ հիւսիսարեւմտեան միջոցին հանդիպած միակ նոր կտորն էր օգղ. անհարթութենէն բարձրովին մաշած մղոնաքար մը, որ կը գտնուի ճամբու գծին մօտ եղած գերեզմանոցի մը մէջ՝ Ալի-ի (Alevi) գիւղը, որ 15 մղոն հիւսիսային հիւսիս-արեւմտք է Ամասիայէ (Թ. 442):

Խաւսայէ Սամսոն եղած ճամբան հանրածառնօթ է եւ կրնայք քանի մը դիտողութեամբ շատանալ: Խաւսայէ Կաւսիկ 21¹/₂ մղոն է խնուղոյն վրայէն, եւ առկէ Սամսոն եղած հեռավորութիւնը 23.65 մղոն է: Հին ուղւոյն հետքերը նշմարեցի կարա-Տաղի գաբերուն վրայ, խաւսայէ մէկուկէն ժամ հեռու. եւ գաղաթեան պահանջոցն («devent») որ կէս ժամ աւելի անդին է, կրնայ նոյնը տեսնուիլ որ կ'ընթանայ խնուղոյն երկայնք՝ ութ վայրկինի չափ աւելի վարը բլրայ կողմէ: Առասկ նորէն օրինակեցի այն մղոնաքարին արեւմտագրութիւնը՝ զոր Hogarth եւ Munro հրատարակած են՝, Գեղէն մէկ ժամ հեռու (որուած տեղեկութեան համեմատ) 170⁰ աստիճանի ուղղութեամբ կրկնաւ կառար եւ կոնստեն Բլրայ մը ծայրը կը գտնուի գիւղացիներէն Կլէ (թեր) կողմած մը, ուր Սամսոնցի Պր. Ենիսուսման (Yenidoumian) այլեւայլ պեղումներ բերած է, եւ գտած է բազմակու (terracotta), զիւստորաբար ջուլ գլուխներ եւ կանացի անձնիքներ (torso կոճղոցիդի), որոնց մին Գալի կը կրէ («stephanos»)³: Մենք չկարեցինք թէ արժանի ըլլայ այցելութիւն մը տալու այս բլրին՝ որ Կաւսիկէն տեսնուիլ է. բայց յայտնապէս նոյն է «կոնստեն Բլրայ մ'իւր երկու ժամ հեռու գտնուի գեղի հարաւ-արեւելք», որուն գաղաթը կանուած է՝ խեղդեղեղաց բազմաթիւ ուրիշ քիւրներու եւ թրծակաւ արանաքիւներու հետ՝ նաեւ արեւմտագրութիւն, որ առ Ապղոն Գիգի (Իսմիլ) եղած ձած մը կը յիշատակէ:

Թ. Ամիսու — Փանարէա — Նեոկեսարիա:

§ 28. Թուլիս 19ին կէսօրէն ետքը հասայ Սամսոն եւ բարեկամներս նոյն օրը առաւուն նաւէն ելած գաայ: Հաճոյք մէն էր, երկրին խորերն երկու ամիս յոգնեցողից ճամբորդութիւն մ'ընելէն ետքը՝ Սեւ ծովու հանգարտ աղօտ-կապոյտ ջրերուն քով գտնուիլ եւ Թուսկանի հիւրանոցի մը համեմատական զիւրութիւններն ունենալ. եւ ուրախ էի քանի մ'օր ձիւղաւ՝ որ անհրաժեշտ էր մեր նոր ուղեւորութեան համար հարկաւոր կարգադրութիւններն ընելու: Երբ արդէն ճամբայ ելելու մօտ էինք՝ յանկարծ պաշտօնական գոտարութիւններն ելելով ստիպեցին օր մ'աւելի կենալու եւ միայն անոցն 23ին առաւուն կրցանք իրզք ճամբայ իյնալ: Մեր զիւստուր նպատակն էր քննել Կիւսարի եւ Աղիսի մէջ եղող աշխարհը՝ գտնելու համար թէ ասիկայ չէր արդեօք՝ Եփրատէն Բոսփոր

¹ ԱՏմէգ-Սերայի միւսեւ Լադիկ (Ladik) կը հաշուի 2 ժամ, իսկ Լադիկէն Ամասիա կը թաւ 8 ժամ, որ կը յարմարի Լադիկիցի առան տեղեկութեան (Ա. էլ 334, ծան.):

² Թ. 433 — Journ. of Philol. XI (1882) p. 156. քարե մետաղաւոր է եւ գիրքն չէ փոխադրել: Ռամսէյ Կաւսի յիշած Կիւսի ըլլայ՝ երբ նոյնը փորելի մղոնաքարներն Գի Կըսէ — Հմիտ. վարը § 36:

³ Տես վարը § 37:

¹ R. G. S. Suppl. Papers, III, p. 98 (վարը Թ. 441):

² Տես արձ. Թ. 18 — CIL, III, 6976.

րոս տանող մեծ բնուղին։ Այսպիսի ճանապարհի մը հաստատութիւնն առաջնակարգ կարեւորութիւն ունեցող իրողութիւն մը կ'ըլլայ՝ ոչ միայն Միհրդատեան պատմութիւնն եւ Հռոմէական վարչութեան տեսակետով, այլ նաեւ նորոյս կը տնկեր այն սկզբնական վրայ՝ որով առաջնորդուեցաւ Պոմպէոս երբ գիրքեր կ'ընթերցէր զարգացող համար, որոնք Յունական-Հռոմէական քաղաքակրթութիւնը պիտի տարածէին նոր աշխարհակալական երկրին մէջ եւ ստով պիտի պատրաստէին զանկալ վերջնականապէս ընդունուելու։ Այսպէս թեման մէջ, երկրորդական նպատակ մ'ալ էր աւելի խնամով հետազոտել Էպիկուրի դաշտը, այսօր Կազ-Օվա (Kaz-Ova, «Գազ», —) կոչուած, Սարաւոյի Դաւղնիտիկը, որ երբեք յօրինուածօրէն քննուած չէր որեւէ ուղեւորէ մը։ Երբ Աղեւս գտնու վերագառնայինք՝ միայն ունէինք հետեւի շուտ ծանօթ ճամբաներէն մէկուն գէպի՝ Անկիւրիա, ուր մեր միացեալ հետազոտական ուղեւորութիւնը պիտի աւարտէր։

Մեր բռնելիք ճամբան որոշելու տանն՝ կրկին կարելութիւններ կային մեր առջեւ. կամ մեր ենթադրեալ բնուղոյն հանդիպել Սաւասայի քով, կամ լեռներէ կտրել անցնել Նիկաոսի աղբւլութեամբ։ Անհաճոյ բան մ'ըլլաւով խնուելոյն գիծը նորէն բռնել մինչեւ Սաւաս, ընթացիկը վերջին ճամբան՝ որ առաջինից կը բաժնուի Կաւակի քով, երբ Սամոսիէ ելանք, երկինքը մթադնած էր ու սպառնալից, եւ հագին թէ 1500 ոտք ելած էինք՝ ծածկուեցանք թանձր ճերմակ մշուշով մը, որ չվերցաւ՝ բայց միայն երբ լեռնազաւթով (2525 ոտք) անցանք եւ ժողովանք մեր գիշերելու իջեալն էր Չակալ («Չալալ», 1300 ոտք)։ Երբ գիւղին մօտեցած էինք՝ պայծառ աստաթի որոտալից փութորիկ մը՝ անձրեւի տեղատարափ մ'ալ թափելով բլուրներուն, վրայ գէպ ի հարաւ, բայց օդը չպարզեց։ Յաջորդ օրը կտրելով միջանկիւս լեռնադիծը Կաւակ անցանք (2 ժամ), եւ հետեւեցանք այն ճամբուն՝ որ կը տանի Հէրեկի Թաշ-Օվայի (հին Phanaroëa) մէջ, ճամբան աւերած ինչ-որ մ'ըլլալով՝ որ այժմ գարձնալ կը վերաշինուի։ Կաւակէն ժամ մ'ետքը սկսանք Հաջիլար-Դաղի գարիվերէն ելլել հարաւային ուղղութեամբ եւ քսան վայրկեանէն հասանք Զերեքիներու հաւաքով գիւղը։ Հոս փոխեցինք մեր ուղղութիւնը գէպ ի հարաւ-արեւելք, եւ որչափ վեր վեր ելանք՝ այն-չափ աւելի մտանք թանձր մշուշի մը մէջ՝ տեսնելով ինչոք մանրամասն թաթաւով մ'ալ, որ ամէն բան աչաց տեսութենէ կը ծածկէր եւ վերջին աստիճանի աստապագին կ'ընէր արդէն տաժանաւոր ճամբորդութիւնը։ Դժուարութեամբ քայլելով զխորտակաղնեայ, սփիւնեւ, կաղնեայ եւ նաեւ եղինեայ կաթիլեղ անտառներէ, հոս հոն հանգիպելով ցորենի կանաչ արտերու, երկու ժամէն գաւառի՝ հասանք՝ ծովու մակերեսութեն 3350 ոտք բարձրութեամբ։ Մէկ ժամ իջնալով՝ հասանք գետի մ'աշխարհը, որ արեւելքէն արեւմուտք կը հոսի, եւ որուն ընթացքին հետեւեցանք մղով մը, եւ յետոյ անցնելով գետը հոնէ մը՝ ուղիղ անկեամբ գաւառնք մեր առաջին ուղղութեան եւ կարեւ-

որեք ցած լեռնագիծ մը կէս ժամէն ու հասանք Ակ-Թաշ (Ak-Tash, 2700 ոտք)։

§ 384. Երբ խեղճ կոնդաշէն գիւղը մտանք՝ զարմացնող մասախուղին մէջն տեսնելով լճանէ ջրոյ տարածութիւն մը՝ վարը գալանի մէջ եւ ետեւը բարձր լեռնաշղթայ մը. եւ այն տանն իրզ վերահասու եղանք թէ մեր բռնած ընթացքը շատ աւելի հարաւային եղած էր քան որչափ կը կարծէինք, եւ թէ հասած էինք հիւսիս-արեւելեան եղբորը Լադիկ-Լիք (Ladik Geul), Սարաւոյի Ալմուր Տափանց կոչածին։ Մեր ենթադրեալ բնուղին հանդիպած էինք մեր կարծածէն աւելի շուտ՝ Լադիկէն 8 մղոն արեւելք եղած կէտ մը։ Երկրորդ առաւուն (Յուն լեռ 25) կէս ժամ հիւսիսային ընթացքի երկայնքը միավարեցինք գէպ ի արեւմուտք, որպէս զի այցելեցնք բարձրագոյն գետնամասի մը վրայ եղած նիւսը, որ ճահճացած ջրոյ երեսէն վեր կը բարձրանար կղզւոյ մը նման ջրէն զրեթէ չջնայաւորուած։ Կը կարծէինք թէ կրնայ ըլլալ Կիզարի (Kizari) կամ Իկիզարի (Ikizari) բերդը՝ որ «ճին վրայ կ'իջնայ»², բայց գտանք որ փոքրիկ նիւս մըն էր՝ անագանագոյն պարիսպներու գոյշն մնացողներով եւ խցեքեկորներու անհետացողներու կտորներով։ Գիւղ վերազաւեարդ՝ ճամբայ ինկանք հարաւ-արեւելեան ուղղութեամբ մը։ Բանուկեց վայրկեանէն հասանք բլուրներու ոտքը, ուր անցանք գետ մ'որ Ակ-Թաշի ճիշտ ստորոտէն կը հոսի եւ կը թափուի լիճը, եւ քառօրդ ժամէ մ'ալ հասանք փոքրիկ ջրաբաշի լեռնի կատարը։ Հոս կը համարենք թէ գտնուէ Գազիմոնիտ (Phazimonitis) գաւառին արեւելեան սահմանը, որ (Ստրաբոնի ճշգրիտ սահմանագծումը յառաջ բերելու համար) կը ցուցնէ այն գաւառը, որ գէպ ի արեւմուտք կը տարածուէր մինչեւ Աղեւս գետ՝ Ար-Դաղի եւ Թաւաշ-Դաղի շղթաներուն մէջեղը՝ հարաւէն, եւ Հաջիլարի, Կարայի եւ Ներիան-Դաղի զուգընթաց լեռնաշղթային մէջ՝ հիւսիսէն։ Վար իջնելով Համիլաբէն բռնած շաւիղը՝ քսան եւ հինգ վայրկեանէն հասանք Աւպէտի-Չայի աղբերակունքն, որ աջակողմէն կու գայ եւ կը հոսի նկարագեղ եւ գեղեցիկ անտառապատ կրճէ մը, որուն ուղղութեամբ կ'ընթանայ մեր ճամբան։ Ժամէ մը գուրս ելանք կրճէն աւելի բաց հովիտ մը, Դեստիկ (Destik) գիւղը հասնելէն 13 վայրկեան յաւաքով։

Մինչեւ այստեղ հետեւած էինք այս ուղղութեան որ մեր ենթադրեալ ճամբուն ուղեգիծն ըլլալու էր, բայց որեւէ յոյս չկար փաստ մը գտնելու թէ ուղիքն կրնար ճամբան անընդհատ շարունակուած ըլլալ գէպ ի գետ գիւղը գետափներուն վրայէն։ Այլեւ ետքը խնդրոյն հետեւելով՝ անցանք Սէփէթիլ-Չայը եւ հարաւարդանալ գեղեցիկ գարն ելանք, աստիճանաբար հետամալով գետէն, կէս ժամէն հասանք Բորաբոյ (Boraboy) գիւղը՝ գետի մ'ափը, որ գէպ ի հարաւ-արեւելք հոսելով՝ Հի-

¹ Ակ-Թաշ (Ak-Tash) 803 մղոն եւ Լադիկէն ուղիղ ճամբով։

² Ստրաբոն, էջ 560 (ἀπὸ τῆς εἰς λίμνην) 846 վար՝ § 35։

³ Հափուրճ, Researches, I, p. 338 ff.

րիկ կը թափուի, եւ ուրիշ կէս ժամէ մը իջանք անոր ձախ ամին ի վար՝ մինչեւ որ եկանք Նասադի (Khatadi) ընդարձակ չէնին գիմացը, հոգիսկ աւելի վարի կողմը, Հոս գետոյն գէպ ի ձախակողմը դարձանք եւ կէս ժամու սաստիկ էջքէ մ'ետքը Հիրիկի հոգիար հասանք, որ բլուրներու մէջ խորի մեկ կողմէն դուրս կ'ելլէ յորձանուտ ու պլտոր, Հոս հոգիար հարթ ու վառ առողջ հողաշերտ մըն է՝ երկու կողմէն բարձր բլուրներով պատուած, բայց 'Gemishembeukeu, կոչուած խեղճ գիւղէն քիչ մ'ետքը (նասադիէն 1/2, ժամ), ուր գետոյն վրայ ձգուած է երկայն փայտեայ կամուրջ մը, կը սկսի բացուիլ այսժ Թաշ-Օվա կոչուած ընդարձակ դաշտը, որ հին Փանարեայի (Phanaroeca) արեւմտեան կէտը կը կազմէ, Գաշտն եռանկիւնի ձեւով է, որուն զապաթնալէտը կ'իյնայ Հիրիկ եւ Գայլ գետերու միացման տեղը, իսկ խարիսխը կը կազմեն այն ցած բլուրները՝ որոնք մղմով զաւելիք կ'երթան զէպ ի բարձր լեռները, Բողալի-Գալ (Bo-ghalli-Dagh) եւ Եայլաշիկ-Գալ, որոնք գէպ ի հարաւ մինչեւ կազ-Օվա կը տարածուին: Գիւղերն անցուցինք Եօլաշիկ հողուական գիւղը՝ հարաւային կոնակակերպ գաւերուն վրայ, կամրջէն 53 փոյրկեան, իսկ Եկ-Թաշէ 21.35 մղն հեռու:

§ 25. Հոս տեսանք Թէ Դեասիկէն աագին խճուղոյն հետեւելով հաւանորէն շեղած էինք մեր պողոտայէն. բայց որովհետեւ մտադրած էինք ի վերայ Փագիմնիտիս վերադառնալ, կրնայինք ներկայիս նոյնը մէկդի թողուլ, եւ առ այսժ մեռնարկել Թաշ-Օվայի հետազոտութեան: Յաջորդօր (Յուլիս 26) նուրիցիցիք շուրջը խուզարկելու մինչեւ Հէրէի քայլաֆանսիտար Եօլաշիկէ 13-54 մղն հեռու: Փանարեայի մասին Ստարաքի նկարագրութիւնը Թէ Պոնտոսի լաւագոյն մասն ըլլայ, որովհետեւ ձիթարեւ է եւ գինուէտ եւ ուրիշ ամեն բարիքներ ունի, (xai γυρ ελαιόφυτος εστί xai εὐνοῖον xai τὰς ἄλλας ἔχει πάσας ἀρετάς) մասնաշարքաւ կը պատշաճի այս ընտիր եւ հարուստ դաշտին, որ արդարեւ ծշմարտ պարտէջ մըն է՝ որ առատութեամբ կը հասցընէ ցորենեղէն, պտուղ, բանջարեղէններ ու ծխախոտ: Գիւղերն՝ որ հարաւային դարերու վրայ կամ մօտը կ'իյնան՝ թաղուած են պարտեղներու մէջ, զորոնք կ'ոռոգեն բլուրներէն իջող գետերը. եւ Եթէ գետոյն մօտերն ինկող քանի մը գիւղերն նուազ բարգաւաճ են՝ պահատեղիներ անհոգ բնակչացն է՝ ոչ Թէ հողին, Դաշտին մէջ երկու մղոնքար գտանք, մին XXV թուարկութեամբ 2-1/2-րդ գիւղը՝ Եօլաշիկէն մէկ ժամ արեւելք եւ Սունիայի երկու կամ երեք մղն հարաւային հարաւարեւելք (Թ. 454), միւսը՝ XXX թուարկուած՝ Գիւղ գիւղը, 2ադարայէ քառասուն վայրկեան հեռու գէպ ի հարաւային հարաւարեւելք՝ բլրակողման մէկ ձորին մէջ (Թ. 455): Երկուքն ալ հաշուած են Նիկասրէն եւ Նեպիեղեբեան-Սմախա ուղւոյն կը վերաբերին, որ Պեւտիդեբեան Ցախտակին մէջ աւելի կամ նուազ ուղղութեամբ նկարագրուած է: Fidi արդի ներ-

կայացուցին է այն քաղաքին, որ հոն կը կոչուի՝ Pidis (բցուկն) XXVI m. p. Նեպիեղեբայէ, Պաղոմեայ քով Pida՝ Գաղատական Պոնտոսի մէջ, Հեռաւորութեան անշուշտը շատ քիչ է, վառն զի մեր ճամբուն՝ որ չի կրնար շատ խտրութիւն ըլլալ հին Գէնէ, մինչեւ Նիկասր անեցած շափն է 22 27 անգալ. մղն Հէրէկէն սկսեալ, ուսկից Գիւղի իբր 6 մղն հեռու է: Ասի XXX m. p. անշուշտը կու տայ, որ Գիւղի քաղաքն ալ թուականն է, Գիւղը զուրկ չէ հին մնացորդներէ: Արձանագրութիւններ երեւան չեյան. բայց շինուածքաբեր, մարմարներ եւ ուրիշ քարեր (մաս մը վրան խաշով) կը ցանուին հին մեծ միկիթին, աղբերներուն եւ գերեզմանոցներուն մէջ: Հոս նշմարեցի այլեւայլ ճնշաքարեր ձիթաշինանի, ինչպէս նաեւ բոլորածեւ քար մ'ալ խորունկ փորքով, որ Թերեւս երկանաքար մըն էր՝ որ կը դորձանուէր ձիթապատուղ ճնշելու նախնական գործողութեան: Այս քարերուն գոյուլ թիւնը վառակ կը փառաւ Համիլդէնի տարակոյսները Ստարաքին առած «ձիթաբեր» (ελαιόφυτος) տիպոյսին ճշգրտութեան մասին: «Չիթեմին չի բուսիր, կ'ընէ՝, այսօր այս տեղ, ոչ մշակուած եւ ոչ վայրենի. եւ նկատեալ իւր բարձրութիւնն ու զիրը՝ կը տարակուսի Թէ երբեք ձիթապատու ծաղկած ըլլայ այս դաշտին մէջ: Բայց՝ ինչպէս արդէն նշանակեցինք՝, ձիթեմին կը ծաղկէր Պոնտոսի այլեւայլ կողմին, ուր այսօր այլ եւս չի տեսնուիր: Դաշտին բարձրութիւնը միայն 600 օտք է, եւ ամառը ջերմութիւնը սաստիկ է:

§ 26. Դաշտին հիւսիսային մասը ըննութիւնը թողուլ ուղեւորութենէն մեր վերադարձին՝ շարունակեցինք մեր ճամբան արեւելեան ուղղութեամբ գէպ ի Նիկասր: Ստարաքի (էջ 556) նկարագրութիւնը կը ցուցնէ Թէ Փանարեա գետաւուն ոչ միայն կը պարունակէր Թաշ-Օվան, այլ նաեւ կը տարածուէր գէպ ի արեւելք մինչեւ Նիկասրի դաշտը: Աշխարհագրորէն առեալ երկու դաշտերն իրարմէ անկախ աւազաններ են, (նախնաբար՝ երկու լճեր), զորոնք իրարմէ կը բաժնէ բլրաշատ երկրի երկայն լեռնագոտի մը, որուն միջին ուժգին ու արագահոս Գայլ գետն իրեն համար անցք մը բացած է: Հարաւակողմը բլուրները սաստիկ ու սեպարներ կը բարձրանան գետանձուկքէն վեր: Բայց հիւսիսային ափին լեռնագոտին համեմատաբար ցած ու տափակ է, հանդիպակոյտ ափին բարձրաբեր գարերէն երեւալով իբր երկայն եւ տափարակ դարաւառ մը՝ որ դուրս ցցուած է ետեւի կողման Պարխար լեռանց երկնաբեր զատուարէն: Գայլ գետին հարաւային կողմին երկայնքը բռնելով՝ հասանք լեռնագոտին ոտքը, Գաղաւթեան Պոնտոսի արեւելագոյն սահմանը, իբր քառասուն վայրկեան մէջ՝ Հէրէկէ սկսեալ (Յուլիս 27). եւ իբր 3 1/2 ժամ մեր ճամբան կը գալարէր գաւերուն՝ վրայ՝ գիւտարակաղնոյն եւ

1 Ասի. Ա. էջ 341:

2 Ցու. § 5 վերջ:

3 Համիլթը, անգ. Ա. էջ 345:

4 Տափերէն բռնած ճամբան գետին աւելի մօտէն եղած է՝ Գնէն ժամանակ մը: Այս արտահայտութիւնը գտնու-

1 Թերեւս Lithros եւ Ophimos կոչուածները Ստարաքի քով (էջ 556):

սոճւոյ կարճաբերձ անտառներու միջէն, ելլելով 890 ոտք բարձր Հերէկէ վեր, եւ աստիճանաբար իջնալով Նիկասրի գաղտին եզրը: Հոս գետին վրայ ազուած է հին քարէ կամուրջ մը՝ ճիշդ կրճիտ բերնին վրայ, երեք-բաւորք տամ հեռու Հէրկումբէ (Herkumbd - Հեր-կումբէտ.) շէնին արեւելակողմը, որ հարաւային ափին վրան է, եւ հանդիպակց կողման Քուշ-էօք գիւղէն քիչ մ'անդին: Կամուրջն եօթը կատար ունի՝ հանգչած կամարամայրներու վրայ, որոնք զօրացուած ամրացուած են եռանկիւնաձեւ յենարան-որմուրով², եւ հարաւակողմը՝ ցամաքորմ մը: Հոսանքին ուղղութիւնն դէպ ի աջ ափն է, եւ հետեւաբար այս կողման կամարներն աւելի պէտք ունեցած են նորոգութեան: Հարաւային ափին առաջին ցած կլոր կամարը, որուն երեսը դրուագուած է ընտիր՝ անհարթ-կոփուած վիմաբարերով, եւ ետեւը շինուած է աւելի մանրորակ ուղղանկիւն քարերով, անշուշտ կը ներկայացնէ նախնական Հռոմէական շինուածք: Երկրորդ կամարը շինուած է աւելի միտադին քարերով, որոնք աւելի ողորկ կոփուած են, մէջտեղը վիմաբարերէն քանի մը հասարակացատ, թողուած: Կնայացալ կամարները (որոնք՝ ի բաց աւելալ մին՝ ամենքն ալ սրածայր են), շատ աւելի ուշ տամանակի են աղքատ շինուած ողորկութեան քարէ են, մեծաւ մասամբ կազմուած բլլալով փոքր քարերէ՝ շաղկաւով իրարու կցուած, թէպէտ եւ հին առաջներ ալ դործածուած են: Յատկապէս վերջին կամարը կառուցուած է խառնակ ամէն տեսակ քարերով, որոնց մէկ մասը ատաղձի եւ կոփման արուեստի կողմանէ երկրորդ կամարին քարերուն հետ նոյն է: Այս կամարներու մէկուն հիմանց վրայ Համիլդըն Յունական արձանագրութիւնն մը գտած էր³, որ այժմ՝ Բուլղարիոյ կը գտնուի: Կամիլըն լուսակարը՝ զոր առինք, զժառանգաբար յայտնուած չէր:

Ասկէ մինչեւ Նիկասր ճամբան կ'անցնի տափարակ խոտաշատ գետեզերքէն՝ մէկ տամ եւ յիսուն վայրկեան տեսողութեամբ, աստիճանաբար ելլելով դէպ ի այն կողմնակի հովտին բերանը, որուն մէջ կ'իյնայ քաղաքը: Հերէկէ եղած ամբողջ հեռավորութիւնն է 22՝27 մղոն: Նիկասրի մէջ գտանք Կոստանդինուս մէկ նոր մշտնադարը (թ. 456), որ հիմայ գործածուած է իւր խարխիւ Պր. Կիւլիկիւնտի տան ծեմքեաց (veranda) մէկ սիննամայր վեր բռնելու, եւ որ վերաբերելու է այն երեք ճամբաներէն մէկուն՝ որոնք քաղաքս իրարու կը հանդիպին: Յետոյ այցելելոյնց եւ լուսանկարեցինք միջնաբերդը, որ կը պսակէ հիւսիսակողմէն եզրը խիտ կղզեացաւ ժայռաբուր, եւ գեղեցիկ անառան մը կ'ընծայէ քաղաքին ու գաղ-

տին վրայ: (Պտկ.) : Իսկ մեր վերադարձին կրցանք բուն քաղաքին ալ մէկ լուսանկարն առնուլ (Պտկ.) : Ճամբայ ելլելէ յառաջ՝ զննելու գայինք գեղեցկաշէն հին մզկիթ մը (որ յետոյ ամենաբարբարոս ոճով զարդարանաց վերանորոգութիւն մը կրած է), եւ գտանք մզկիթին մէջ երկու հետաքրքրական պղնձէ հին բազմատետղն աշտանակներ, դրուագուած արծաթով եւ զարդարուած տեսարաններով՝ զորոնք այսպէս մեկնել կարծեցիք թէ բլլան: Աստուածածին եւ Յիսուս Մանուկ, Ս. Գեորգ (կամ աւելի՛ Ս. Թեոդորոս) եւ Վիշապ, եւ այլն:

(Հարունիքի)

Հ. Յ. Յ.

ՅՈՒՍԱՐԱԳԻՑԱԿԱՆ

ՅՈՒՍԱՐԱՐՈՐԻ ՈՐԻՆ ՈՐԻՆՈՐԻՆ ԳԻՐԻՐԻՆ ԵՂՆԵՆԵԱ ՄԸ

Առանձնական նամակ մը պատճառ կ'ըլլայ, որ այս կարճ յօդուածով ընդհանրութեան առջեւ դնենք մեթոդ մը, որով 5 վայրկեանի մէջ կարելի կ'ըլլայ՝ շատ գիւրտի եղանակաւ մը, որոշել ուղուած տարւոյն զատկը, եթէ ըստ Հիւ, եւ եթէ ըստ Նոր տոմարի:

Նոր Հէ մեթոդը, վասն զի հնարուած է գերմանացի գիտնական աստղագետ Հիւ, Ֆրիդրիխ Գաուս (Gauss) ծն. 1777, Ապրիլ 30ին եւ մահանաւ 1855, Փետր. 23ին: Բազմահատոր եւ կարեւոր երկասիրութիւններ գրած է Գաուս եւ անմահացուցած է իւր անունը տոմարագիտութեամբ զբաղողներու համար: Տոմարագիտութիւնն որ բազմակնձիւ ու խրճիտ արուեստ մը կ'ենթադրուի, պարզ նիթական աշխատութիւն մըն է շնորհիւ Գաուսի, բաւական է որ տոմարագիրը գիտնայ զատկի որւան թուականը գտնել:

Պարզատոմարներ եւ տարեգրական տախտակներ մինչեւ 2—3000 եւ աւելի տարիներու զատկը կանխաւ որոշած են. բայց կ'ուզենք մեզի եղած հարցումն այնպէս դիւրմբանել եղանակաւ բացատրել, որ մեր ընթերցողներն ինքնին կարենան իրենք իրենց տոմարագետի անունը շնորհել:

րին է եւ (ինչպէս ըստեցաւ մեզի) առեւտրական կառայ երթիւ եկուի թեան համար անգործածելի:

1 Յեւ վարձ § 32:

2 Նման են յենարան-որմուրուն Մադնուպուրայ կամիլին (վարձ § 33) եւ այն կամիլին, զոր Յուստինուս շինած է Սերերիս գետայն վրայ ի Սիւկէտն՝ որուն պատկերը անս JHS, (1899), p. 67:

3 CIG, 4186 — Թ. 336, վարձ:

1 Յեւ Համիլդըն, Ա. էջ 346. Wilson, Handbook of Asia Minor, p. 45.

2 Այս աշտանակները Սերասի փոխադրուած են, եւ Պ. Պուլուպ կայսերական թանգարանը պահանջած է դատար: — Ծն. Փ. Կ. 1]